

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Մեյրան Ջաքարյան, Սուրբ Հովհան Օձնեցի. Իմաստասեր կաթողիկոսը, Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2019, 152 էջ

Միջնադարյան Հայաստանի պատմության և մշակույթի ուսումնասիրության համատեքստում առանձնակի հետաքրքրություն է ներկայացնում այն գործիչների կենսագրության քննությունը, ովքեր այժմ են ընկել թե՛ հոգևոր ժառանգությամբ և թե՛ նախանձախնդիր գործունեությամբ: Այդօրինակ գործիչների շարքին կարելի է դասել սուրբ Հովհան (Հովհաննես) Գ Օձնեցի կաթողիկոսին (717-728 թթ.), ում նվիրված է ԵՊՀ փիլիսոփայության պատմության, տեսության և տրամաբանության ամբիոնի վարիչ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Մեյրան Ջաքարյանի գրախոսվող աշխատությունը:

Տասնամյակներ շարունակ հեղինակն ուսումնասիրել է միջնադարյան հայ տեսական մտքի և փիլիսոփայության պատմությունը, դեռևս տարիներ առաջ ընթերցողների դատին ներկայացրել իր «Հայ իմաստասերներ» շարքի առաջին աշխատությունը նվիրված Հովհաննես Պլուզ Երզնկացու և Վահրամ Բաբունու իմաստասիրական գործունեությանը¹: Ամփոփելով բազմամյա ուսումնասիրությունները, նա Տաթևի համալսարանի իմաստասերներին նվիրված մենագրությունում քննարկել է միջնադարյան հայ փիլիսոփայության այնպիսի երևելիների գործունեությունը և ստեղծագործական ժառանգությունը, ինչպիսիք են Հովհան Որոտնեցին, Գրիգոր Տաթևացին, Առաքել Սյունեցին և Մատթեոս Ջուղայեցին²:

Գրախոսվող մենագրությունը ևս հարկ է համարել վաստակաշատ ուսումնասիրողի ստեղծագործական որոշակի հանգրվան, քանի որ այստեղ ընդգրկված նյութերի մի մասը մինչ այդ առանձին հոդվածների տեսքով հրատարակվել է հայագիտական տարբեր պարբերականներում: Այդուհանդերձ, այն պարզապես գիտական հոդվածների ժողովածու համարել չի կարելի, քանզի հեղինակը հարստացրել է նյութերը լրամշակումներով, հատ-

¹ **Ջաքարյան Ս.**, Հայ իմաստասերներ (Հովհաննես Պլուզ Երզնկացի, Վահրամ Բաբունի), Երևան, 1997:

² **Ջաքարյան Ս.**, Տաթևի համալսարանի իմաստասերները: Հովհան Որոտնեցի, Գրիգոր Տաթևացի, Առաքել Սյունեցի, Մատթեոս Ջուղայեցի, Երևան, 2018:

կապես՝ Հովհան Օձնեցու երկերի աշխարհաբար փոխադրումներից հավելումներով, ինչպես նաև տրամաբանական և տեսական կապ է ստեղծել դրանց միջև: Արդյունքում, այն վաղմիջնադարյան հայ մշակույթի երևելիներից մեկի իմաստասիրական հայացքներին նվիրված ամբողջական և հիմնարար աշխատություն է, որտեղ հետաքրքիր տեղ են զբաղեցնում նաև նրա կենսագրության՝ նախկինում նվազ քննարկված դրվագները:

Առաջին գլխում Ս. Ջաքարյանը նկարագրել, մեկնաբանել և գնահատել է Հովհան Օձնեցու իմաստասիրական հայացքների ուսումնասիրվածության աստիճանը: Այստեղ նա ուշադրություն է դարձրել այն հանգամանքի վրա, որ միջնադարյան փիլիսոփայական մտքի խորհրդահայ ուսումնասիրողները ստիպված են եղել առաջնորդվել փիլիսոփայության պատմության ուսումնասիրության մարքսիստական սկզբունքներով՝ փնտրելով (հաճախ՝ արհեստականորեն ստեղծելով) մատերիալիզմի և իդեալիզմի միջև հակամարտության օրինակներ (էջ 6-7): Այդ դիրքերից քննարկելով Հովհան Օձնեցու կերպարը և հաշվի առնելով նրա կաթողիկոսական օծումը՝ փորձ է կատարվել նրան ներկայացնել որպես շահագործող դասակարգի հետադիմական ներկայացուցիչ՝ նկատի ունենալով խորհրդային պատմագրության կողմից «հակաֆեոդալական» որակվող պավլիկյան շարժման դեմ նրա գործունեությունը (Վ. Չալոյան, Հ. Գաբրիելյան):

Այդուհանդերձ, անգամ Հ. Գաբրիելյանը երբեմն առանձնացրել է նրա փիլիսոփայական հայացքների հետաքրքրականությունը և տրամաբանվածությունը՝ դրանք անվանելով «չափազանց առաջադիմական»: Ս. Ջաքարյանը օձնեցիական հայացքների խորհրդահայ ուսումնասիրողների մոտեցումներից առավել հավասարակշռված է համարում Գ. Խրլոպյանի գնահատականները, որոնք անդրադառնում են մարդու վարքի կարգավորման իրավաբարոյական հիմքերի և պատկերամարտության հիմնահարցի պարզաբանմանը: Ուշագրավ է, որ Ս. Ջաքարյանը ոչ միայն դիտարկել է Գ. Խրլոպյանի փաստարկները, այլև ստուգել նրա մեջբերումները՝ նկատելով Հովհան Օձնեցու աշխատության աշխարհաբար թարգմանությունից հղված հատվածում առկա անճշտությունները: Այնուհետև նա անդրադարձել է հետխորհրդային շրջանում Կ. Միրումյանի, Ս. Արևշատյանի, Վ. Համբարձումյանի, Հ. Քյոսեյանի, Մ. Պապյանի, Ա. Մաթևոսյանի և այլոց կողմից Հովհան Օձնեցու հոգևոր ժառանգության մեջ իմաստասիրության տեղի ու դերի վերագնահատմանը և վերաարժևորմանը՝ հանգելով հետևյալ եզրակացության. «Իր մտքերը շարադրելիս ու հիմնավորելիս Օձնեցին դրսևորում է իմաստասիրելու մշակույթին ներհատուկ տարրեր՝ փաստարկների վրա խարսխված վերլուծական մտածելաձև, տրամաբանորեն կառուցված խոսք, տեսական դրույթները ներկայացնելու հմտություն, բանավիճելու վարպետություն, իր ասելիքը համոզիչ ձևակերպելու և հեղինակություններով, հիմնականում սուրբգրային ճշմարտություններով հաստատելու հմտություն և այլն» (էջ 25):

Ս. Չաքարյանն անդրադառնում է Հովհան Օձնեցուն «Իմաստասեր» պատվանունով մեծարելու հանգամանքներին: Հաշվի առնելով այն, որ նման պատվանունով հայոց միջնադարում հիշատակվում են միայն Հովհան Օձնեցին և Հովհաննես Սարկավազը՝ նա քննության է առնում նման մեծարման համապատասխանությունը միջնադարյան հայ իմաստասիրական ընկալումներին և հանգում եզրակացության, որ հայ մատենագիրները, սկսած պատվանունը առաջինը հիշատակած Հովհաննես Ե Դրասխանակերտցի պատմիչ-կաթողիկոսից, նկատի են ունեցել Հովհան Օձնեցու բոլոր արժանիքները՝ հոգևոր ժառանգությունը, եկեղեցական գործունեությունը և սերը իմաստասիրության նկատմամբ (էջ 33):

Շարունակելով Հովհան Օձնեցու իմաստասիրական հայացքների քննությունը՝ Ս. Չաքարյանը նկատում է, որ նա պաշտպանել է մարդու անձնիշխանության, կամքի ազատության քրիստոնեական գաղափարը. մարդը բանականությամբ ճանաչում է, իսկ անձնիշխանությամբ՝ կատարում ընտրություն (էջ 43):

Այնուհետև Ս. Չաքարյանն անդրադառնում է այնպիսի նուրբ խնդիրների, ինչպիսիք են պավլիկյանների, պատկերամարտների, երևութականների և քաղկեդոնականների դեմ Հովհան Օձնեցու տեսական-գաղափարական մտքերը և գործնական ձեռնարկումները: Առանձնապես արժեքավոր է հեղինակի կողմից առանձին քննության առարկա դարձած Հովհան Օձնեցու «Ընդդեմ պառիկեանց» երկի վերնագրային ձևակերպման հիմնահարցը, քանի որ այստեղ ընդամենը մեկ անգամ է հիշատակվում պավլիկյանների անվանումը (էջ 53-55): Համակողմանի քննությամբ նա եզրակացնում է, որ այն ուղղված է ոչ միայն պավլիկյանների, այլև առհասարակ պատկերամարտների դեմ, և իրավացիորեն առաջարկում է երկի ավելի համապատասխան խորագրի տարբերակներ, որոնցից մեզ համար ավելի ընդունելի է «Ընդդեմ պատկերամարտից» ձևակերպումը (էջ 84):

Ընդհանուր առմամբ՝ մենագրության առաջին գլխի չորրորդ ենթագլուխը ոչ միայն իմաստասիրական, այլև պատմագիտական, եկեղեցագիտական և աստվածաբանական նշանակություն ունի, քանի որ այստեղ քննարկվել են պատկերամարտությանն աղերսվող տարաբնույթ հարցեր՝ դրան առնչվող պատմական դեպքերի ժամանակագրական հստակ հաջորդականությամբ: Պավլիկյան շարժման աշխարհագրական սահմանները միայն Հայաստանի արևմտյան հատվածներով չէին սահմանափակվում, այլև ավելի շատ առնչվում էին բյուզանդական փոքրասիական վարչամիավորներին: Հետևաբար Ս. Չաքարյանի մենագրությունն ավելի կշահեր, եթե նա քննության առներ նաև բյուզանդագիտության մեջ պավլիկյան շարժման ավելի լայն՝ ոչ հայկական շերտերի, մանիքեականության և առհասարակ գնոստիկության

ընդհանուր դրսևորումների վերաբերյալ վերջին շրջանում կատարված ուսումնասիրությունները¹:

Պատմագիտության տեսանկյունից չափազանց կարևոր և նորույթ պարունակող է մենագրության երկրորդ գլուխը, որի առաջին ենթագլխում ներկայացված են Հովհան Օձնեցու՝ 719 թ. Դամասկոս կատարած այցի և Օմար Բ իբն Աբդ ալ-Ազիզ Օմայան խալիֆի (717-720 թթ.) հետ հանդիպման պատճառները, մանրամասները և արդյունքները, իսկ երկրորդ ենթագլխում տրված է նրանց միջև կնքված «պայմանագրի» (ապահովագրային փաստաթղթի) պատմական գնահատականը: Պատմիչների հաղորդած տեղեկությունները և այցի նպատակները քննադատող տեսակետները վերլուծելով՝ Ս. Չաքարյանը նրբանկատորեն արձանագրում է այն փաստը, որ Հովհան Օձնեցին այցի արդյունքում կարողանում է ստանալ արաբական հովանավորությունը բյուզանդական ազդեցության ընդլայնումից պաշտպանվելու գործում (էջ 109), ընդ որում՝ նա այդ ուղղությամբ գործել է Հայաստանի քաղաքական իշխանությունը կրող Հայոց իշխանի տնօրինման ներքո. «Արաբական տիրապետության ժամանակահատվածում հայոց եկեղեցին, անկախ իր դիրքից, հանձնառություններից ու հավակնություններից, առանց աշխարհիկ իշխանության ցանկության ո՛չ կարող էր և ո՛չ էլ ի գործ էր որոշելու հայության քաղաքական կարգավիճակը» (էջ 112): Ս. Չաքարյանը միանգամայն իրավացի է այս հարցում, քանի որ հոգևոր իշխանությունը ներկայացնող հայոց կաթողիկոսը աշխարհիկ իշխանության որոշ տարրեր է ձեռք բերել միայն ուշ միջնադարում, իսկ 428 թ. Արշակունյաց հարստության անկումից հետո՝ մինչև Բագրատունյաց արքայատոհմի կողմից հայոց թագավորության վերականգնումը, Հայաստանը, ակնավոր բյուզանդագետ և պատմաբան Նիկողայոս Ադոնցի բնորոշմամբ, եղել է նախարարական պետական համակարգի ներքո, որի գլուխ արաբական տիրապետության ժամանակաշրջանում կանգնած էր նախարարների մեջ գերագահ համարվող իրենցից մեկը, որ կրում էր «Հայոց իշխան» տիտղոսը:

Ինքնուրույն վերլուծությունների մի յուրօրինակ արտահայտություն է մենագրության վերջին ենթագլուխը, որտեղ Հովհան Օձնեցու գործունեությունը գնահատվել է ազգային ինքնության համատեքստում: Շարունակելով նախորդ ենթագլխում արծարծված Դամասկոսի ապահովագրի թեման՝ Ս. Չաքարյանը նկատում է, որ արաբների օգնությամբ կաթողիկոսը հնարավորություն ստացավ՝ պայքարելու քաղկեդոնական ուղղության բյուզանդական եկեղեցու միարարական նկրտումների դեմ և այդ ճանապարհով պահպանելու ինքնուրույն կարգավիճակը: Որպես հաջորդ քայլ՝ իրականացվում է քաղկեդոնականության դավանաբանությունից տարբերվող ազգային ե-

¹ Տե՛ս օրինակ՝ **Treadgold W.**, A History of the Byzantine State and Society, Stanford, 1997, **Hamilton J., Hamilton B., Stoyanov Yu.**, Christian Dualist Heresies in the Byzantine World, C.650-C.1450, Manchester, 1998:

կեղեցու «ինքնության անձնագրի», ինչպես բնութագրում է Ս. Ջաքարյանը, վերջնական կանոնակարգումը, որի նպատակով հրավիրվեցին 719 թ. Դվինի և 726 թ. Մանազկերտի եկեղեցական ժողովները, կազմվեց կանոնական իրավունքի՝ աշխարհում առաջիններից մեկը (եթե ոչ առաջինը) համարվող «Կանոնագիրք Հայոց» ժողովածուն, խմբագրվեց դավանաբանական բնույթի թղթակցությունների «Գիրք թղթոց» ժողովածուն, վերջնական ձևակերպում ստացան հայոց եկեղեցու ծիսադավանաբանական, քրիստոսաբանական և արարողակարգային սկզբունքները (էջ 120): Այս ուղղությամբ կատարված աշխատանքներին ընդհանրական գնահատական տալով՝ Ս. Ջաքարյանը հանգում է այսպիսի եզրակացության. «... ազգային կամ ազգայնացված եկեղեցու խնդիրն է ծառայել իր ազգին, հոգևոր և այլ ոլորտներում պաշտպանել նրա շահերը» (էջ 137): Համաձայն լինելով ազգային բաղադրիչի շուրջ նրա այս եզրահանգմանը՝ միննույն ժամանակ պետք է չմոռանանք, որ եկեղեցին, առաջին հերթին, կրոնական կառույց է, որը, Հայ առաքելական եկեղեցու պարագայում, պատմական զարգացման արդյունքում ձեռք է բերել նաև ազգային կառույցի նշանակություն:

Այսպիսով՝ Ս. Ջաքարյանի աշխատությունն արժեքավոր ուսումնասիրություն է VIII դարի հայ եկեղեցական գործիչ, կաթողիկոս Հովհան Օձնեցու կյանքի, գործունեության և ստեղծագործական ժառանգության վերաբերյալ: Մենագրության առանցքային բնորոշիչն է սրբադասված գործչի գործունեության վերագնահատումը իմաստասիրական հայացքների և եկեղեցու ինքնության ամբողջացման հարացույցի տեսանկյուններից:

ՄԻՔԱՅԵԼ ՄԱԼԽԱՍՅԱՆ